

Új Péter, a Nagykunság poétája

Zádor és Ágota története nem is olyan régen a legelterjedtebb olvasmányok egyike volt a Nagykunságban. Sokan olvasták, sőt egyesek könyv nélkül is tudtak belőle részleteket. Szívesen hallgatták az idősebb emberektől Zádor és Ágota történetét, amely szájhagyományként terjedt tovább.

De van egy másik szempont is, amely érdemessé teszi, hogy a történettel és szerzőjével foglalkozzunk. Amint látni fogjuk, *Új Péter*, a Zádor és Ágota történetének szerzője kora jelentős költői műveinek hatására írta meg munkáját. Érdekes megfigyelnünk, hogyan hatott a XIX. sz. első negyedének irodalma az irodalmi élet központjától távol eső, provinciális helyzetben lévő Nagykunságban. Ennek a kérdésnek a vizsgálata nemcsak irodalomtörténeti, hanem kultúrtörténeti szempontból is fontos.

* * *

Új Péterről keveset tudunk. Valószínű, hogy nemes, papi családból származott. Apja, Átsi Új Péter szintén lelkészi családból született 1747-ben Kecskeméten. Debrecenben, majd külföldön tanult, Törökszentmiklósról került Karcagra. 1781—1809-ig volt itt lelkész. 1810-ben halt meg. Fia, Átsi Új Péter valószínűleg az 1780-as években született, eddig ismeretlen helyen. Szakít a családi hagyománnyal: nem lesz pap. Jogi pályára lép. Ügyvédkedik, majd 1805-től 1825-ig Karcag nótáriusa, később kerületi számvevő, majd kerületi ügyész. 1842-ben még él. Két levelét ismerjük ebből az évből, amelyekben „gyenge koráról” panaszkodik. A hivatali tevékenység mellett gazdálkodik is. Tanyája van a karcagi határban, amelyről a Zádor és Ágota c. művében így emlékezik meg:

Azok a tanya-sorok
Mind karcagi majorok.
Köztük van az Új Péteré
Azé a furcsa emberé,
(3. lap)

A gazdálkodó Új Péterről emlékezik meg Bihartorda 1838. évi jegyzőkönyve is, amikor is azt írja: „N. Kun kerületbeli számvevő T. Átsi Új Péter úr ökörszekere Ujfaluból hazatérésben N. Bajom nótáriusház udvarán megszállván, Május 7-re virradólag onnan négy ökrei lopattak el”.¹⁾ A karcagi nótárius szenvedélyesen érdeklődött a Nagykunság múltja iránt. Sokat olvasott, sőt maga is verselgetett. Verseit, amelyek két nagyobb elbeszélő költeménye kivételével elvesztek, szívesen elmondta másoknak.

Műveltsége a kor színvonalán álló, tanult, sokat olvasott ember műveltsége. Alapja a kor deákos műveltsége: ismeri és fel is használja műveiben a görög-római mitológiát, műveihez mottót Vergiliusból és Tibullusból vesz. Ezenkívül olvasta és ismerte Petrarca Laurához írt verseit is. Osszián, a kelta bárd énekeit valószínűleg Kazinczy fordításából ismerhette meg, sőt önmagát is „kun bárdus”-nak nevezi. Szívesen forgatta Kisfaludy Sándor műveit, aminek legjobb bizonyítéka, hogy Kisfaludy regéinek hatására írta meg „Kun történetek” c. művét. Szerette és szívesen olvassgatta Csokonai Vitéz Mihály Lilla-dalait, Gyöngyösi István verseit. Ezek az irodalmi hatások jól felismerhetők műveiben is, de — amint ezt látni fogjuk — munkásságában egyre nagyobb szerep jut a népi elemeknek.

Új Péter költői működésének első emléke az 1820-as évek közepe táján először Nagyváradon megjelent *Kun történet a régi időkben* c. kötete, amely két költői elbeszélést tartalmaz. Ezek *Kun Erzsébet* és *Zádor és Ágota a Debretzeni úton*.

Új Péter célja — amint a korabeli kritika is hangsúlyozza — az volt, hogy ezekben a művekben megénekelje „nemzetisége elrendeltetését”.²⁾

Kun Erzsébet c. művében Kuthen leánya, Erzsébet és IV. Béla fia, a későbbi V. István szerelmét éneklí meg. Összehasonlítva e költeményét *Zádor és Ágotá-*

jával, megállapíthatjuk, hogy ez utóbbi műve művészi és eszmei szempontból egyaránt sikerültebb alkotás, mint a Kun Erzsébet.

Költőnk tudatosan fordul a múlthoz témáért: érdeklí szűkebb hazája múltja. A *Kun Erzsébet*-hez csatolt jegyzeteiben írja: „Valamely szokásnak, nevezetnek a régisége, ha kitsinység is, különösen érdekel minden embert”.³⁾

A maga korában bizonyára nagyon kevesen voltak a Nagykunóságban, akik olyan jól ismerték volna a kunok történetét, mint ő. Élénken érdeklődött a nép ajkán élő hagyományok iránt is: összegyűjti, feljegyzi és értelmezni igyekszik azokat. A *Kun Erzsébet* 66 oldalas szövegéhez 9 oldal jegyzetet csatolt, amivel az a célja, hogy — hivatkozva a korabeli irodalomra — történetét hitelessé tegye. E jegyzetekben költőnk a jászok nevének eredetéről, a kun kötésről és a kunok szokásairól értekezik. Hivatkozik Bonfinire, Dugonicsra, Horváth Istvánra, „a Magyar Museum Bibliothecariusára”. Felhasználja Horváth Péter „Jászok és kunok eredete” c. művét is. Anonymus nyomán vallja, hogy a kunok egy része már a honfoglaláskor került a Kárpát-medencébe. A magyarok, jászok, kunok eredete szerinte közös, nyelvük is közös volt.

A karcagi nótárius különösen az olvasás fontosságát hangsúlyozza, és azt az igaz ismeretszerzés útjának tartja:

Nyomorult, aki nem olvas,
Azért vakon ítél, szól;
Gyakran más gyalázatjára,
Alacsony vádat kohol.
(6. lap.)

Még egy vonásra szeretnénk rámutatni, hogy Uj Péter arcképe teljesebb legyen: tudatosan tartja magát költőnek: „kis hangját, szűk, de kedves kis vidéke” dicsőítésére akarja felhasználni.

Az irodalomtörténet Uj Pétert úgy tartja számon, mint Kisfaludy Sándor utánzóját. Költőnk valóban átvett bizonyos meseszövevi elemeket, de költői ábrázolása valóságosabb, közelebb álló a néphez. Kisfaludy regéi tragikusak, amit ő a magyarság szomorúságára hajlamos természetével magyaráz, Uj Péter történetei ezzel szemben optimisták, derűsek, bizakodók. A költő a jó és a nemes győzelmét éneklé ezekben a költeményekben. Kisfaludy formaművészete nagyobb, mint a kun bárdusé, azonban addig nem jutott el, hogy műveiben a népet ábrázolja. Uj Péter viszont meglátta és ábrázolni is merte a kizsákmányolt, elgyötört bérest is. Ez a társadalmi éleslátás teszi költői ábrázolásmódját, mondanivalóját értékessé.

Népszerűségét bizonyítja az is, hogy a *Zádor és Ágota*-t többször is átdolgozták: Miliesz Béla prózában (Pest, 1867.), Szendrey Imre pedig rimes alexandrinosokban (Karcag, 1887.). Hogy *Zádor* és *Ágota* történetét a Nagykunóság határain kívül is ismerték, arra jó bizonyíték, hogy Mátyás Kovács Gyula 1928-ban Kiskunhalason „*Zádor*” címmel színművet jelentetett meg, amely Uj Péter költeménye alapján készült.

Ezek az átdolgozások elősegítették *Zádor* és *Ágota* történetének elterjedését, azonban meg kell jegyeznünk, hogy Miliesz Béla és Szendrey Imre átdolgozásából éppen a történet egyik értékes mondanivalója, Uj Péter éles társadalmi kritikája hiányzik, és ezzel a mű vékony, szórakoztató mesévé vált.

Uj Péter nevét *Zádor és Ágota* c. műve tette ismertté. Ebben a költeményben a „kun bárdus” nemcsak szórakoztatni akart. Célja az volt, hogy példát állítson kortársai elé, s e példák által külön életmódra serkentse őket. A történet a XI. sz.-ban I. László halála évében játszódik le. *Zádor*, Türkeve ura eljegyzi Asszonyszállás úrnőjét, az Ohat-nemzetségbeli *Ágotát*. Az eljegyzés után *Zádor* Váradra siet I. László király táborába, hogy keresztes hadjáratra menjen. Szolgáját, *Kara Jánost* hagyja *Ágota* segítségére. *Zádor* távollétében *Turgony* a messze földön levő *Zádorhoz* hú *Ágotát* el akarja rabolni. Megvesztegeti *Kara Jánost*, és *Zádort* Bengecseg nevű szolgájával meg akarja mérgeztetni. Bengecseg végre is akarja hajtani a tervet, de *Zádor* idejekorán észreveszi szándékát, mire a szolgálja megvallja *Zádornak* *Turgony* tervét. *Zádor* saját halálhírért költi, homokkal megpakott koporsóját hazaküldi, s ő maga is titokban hazajön. Idehaza meggyőződik jegyese hűségéről, és bosszút áll ellenségein.

Fölmerül a kérdés, honnan vette Uj Péter történetének magvát, elemeit. Volt-e a XIX. sz. elején olyan népi hagyomány, amelyet költőnk felhasznált volna

műve megírásához? Egyszerűbben megfogalmazva a kérdést: Uj Péter vette-e műve témáját a szájhagyományból, vagy Uj Pétertől vette át a nép?

Erre a következőket mondhatjuk:

1. A történetben szereplő személynevek, mint határrész-elnevezések gyakoriak a karcagi, püspökladányi és kisújszállási határban. Uj Péter tehát történetét a vele egykorú határrész- és helységnevek felhasználásával írta, amelyek valószínűleg birtokosaikról kapták nevüket.

2. Feltehető, hogy e határrész-elnevezésekhez bizonyos szóbeli helytörténeti hagyományok kapcsolódtak. Az elbeszélésben említett határrész-nevekből talán a következőkhöz fűződtek hagyományok: *Zádorhalom* (alatta van eltemetve Zádor vitéz), *Zádor-ér* (ott ment keresztül Zádor vitéz a menyasszonyához), *Ágota-temp-loma* (egy kegyes, öreg özvegyasszony építtette), *Kara János gátja* (Kara János ott fulladt bele a mocsárba). Azaz egyes határrész-elnevezéseknek megvolt a maguk eredetmondája, amelyet Uj Péter is ismerhetett és fel is használhatott.

3. Uj Péter *Kun Erzsébet* c. elbeszélő költeményét az 1828-as kiadásban a hitelesség kedvéért 18 jegyzettel látta el. Ugyanakkor az ugyanabban a kötetben megjelent *Zádor és Ágota* c. művéhez egyetlen jegyzetet sem csatolt.

4. Műve verses előszavában hivatkozik arra, hogy

Művéhez

Karcag molyos írásai között
Találtam e verseket, . . .

Az igaz történet adott
. . . . fő vonásokat
A Festő ecsetje pedig
Csupán csak árnyékokat.
(6. lap.)

Jegyzeteiben megjelöli a felhasznált irodalmat, de Karcag, „molyos írásai” közül, amelyek művéhez az alapot adták, egyetlen egyet sem nevez meg.

Uj Péter a történetek alapjául szolgáló esetleges írásbeli hagyományokat sem jelzi, s nem közli őket, csupán hivatkozik rájuk. Ugyanakkor a történetekhez szükséges általános történelmi ismeretek forrásait megjelöli.

5. A szájhagyományban tovább adott Zádorról és Ágotáról szóló történetek között nincsenek nagy eltérések. A lejegyzett történetek között egyetlen olyan változat sincs, amely támpontot nyújthatna olyan népi hagyományok feltételezésére, amelyek nyomán költőnk az *egész* művet megírhatta volna. A változatok világosan mutatják, hogy Uj Péter műve alapján és Milesz Béla feldolgozása révén terjedtek el.

6. A mű meséjének rokonsága Kisfaludy Sándor Csobánc c. regéjével arra mutat, hogy a mű meséjének egy része Kisfaludy hatására keletkezett, tudatos szerkesztés eredménye.

7. A Zádor és Ágota történetét a debreceni útban elbeszélő karcagi utas is hivatkozik arra, hogy történetét Uj Pétertől hallotta. E körülmények figyelembe vételével a következőket mondhatjuk:

Uj Péter idejében nem volt olyan *egységes, egészet alkotó* népi szóbeli hagyomány, amely alapján a költő az *egész* Zádor és Ágotát megírhatta volna. Lehettek azonban egyes határrészekhez fűződő, az eredetet magyarázó szóbeli hagyományok.

Uj Péter művének külön értéket ad népiessége is. A költemény nem énekekre oszlik és nem időmértékes verselésben van megírva, mint a korabeli eposzok: a szerző elbeszélését *fogásokra* osztotta. Egy Debrecenbe igyekvő vásárossal beszélgeti el történetét, aki az utat három részben teszi meg, s ennek megfelelően, háromszor fognak ki a kocsiból. Az elbeszélő kétszer szakítja félbe elbeszélését az úton, s Debrecenbe érve fejezi be. A fogások a következők:

1. Karcagtól Nádudvarig,
2. Nádudvartól Szoboszlóig,
3. Szoboszlótól Debrecenig.

A műnek ez a felosztása Csokonai hatása alatt keletkezett, aki a „Béka-egér harcát” pipadohányokra osztotta fel. E felosztás ugyanakkor a kunsági emberhez is közel állott, mert a kunsági ember hétköznapijából vette költőnk: köztudomású, hogy milyen fontos szerepet játszottak a karcagi emberek életében a debreceni nagyvásárok

A Zádor és Ágota formája is népies. Míg pl. a kb. vele egy időben keletkezett *Csőkmői sárkány* históriája paraszti hexameterekben van írva, Uj Péter művében az ősi nyolcas váltakozik, négy (három, öt) kettő osztású hetessel. A szótagszámok azonban sokszor pontatlanok, van kilenc, sőt tíz szótagú verssor is. Sormetszetei sem mindig pontosak, gyakran a hatodik szótagra esnek. Rímképlete: a, a, b, b.

Az 1828-as és az azt megelőző kiadásban nyolc soros versszakok szerepelnek, azonban legutolsó kiadásában kiadói a nyolcsoros versszakokat két négysoros verszakra bontották fel.⁴⁾

A költemény ízes, népi fordulatokban és a nép életéből vett képekben gazdag, egyszerű nyelven van írva.

Turgonyt pl. így figyelmezteti költőnk:

Ha a dolog el nem sül,
Hálód nyakadba kerül.
(56. lap)

E sorokat a régi kunsági halász-életből vette. Szintén a régi Kunság vízi életmódjára utal a következő szólásmód is:

Vízre visz a pénz szerelme;

Gyakran használ közmondásokat is: „*Aki másnak vermet ás, magát éri a csapás*”. „*Sólyomnak nincs bagoly fia*.” „*Nem szül galambot a sas*.” „*Aki mér, az nyér*.”

Szókincsében is sok népi szó, fordulat található. Turgonynak *áppogó* szemei vannak. Zádornak *kondor üstöke* van. Este a tó *varcog*. Ordít az *átszakadt* kopó. A *berbécs* az oldalán fekszik. Kara kedve *pislákol*. Zádor rablókra *bökken*.

Nem mehetünk el szó nélkül Uj Péternek a maga korában elég éles társadalomkritikája mellett sem. A múlt századeleji haladó középnemesség álláspontjáról bírálta az elfajzott, maradi nemességet. Amikor leírja a Turgony-nemzetség elzüllesztését, akkor tulajdonképpen saját korára gondol:

...: a maradék elfajul,
Vagy gyávaság ölébe hull.
Csak a régi nagy emberek
Neve, mocska már sok gyerek.

Világosan látja, hogy a nemesség ősei jogából, birtokaiból él, de semmiféle produktív munkát nem végez:

Ki a tizedik nagyapja
Örökségét ha kikapja
Annak érdemeivel
Pöffed s maga mit mível?
(7. lap)

Nem elégszik meg azzal, hogy hangsúlyozza a nemesség élődi voltát, hanem rámutat arra is, hogy a nemesség a régi törvények megrontója. Az elkorcsosult nemeseket törvénytapadóknak és világ nyugének nevezi:

A törvények tapodója;
Szédítője, megrontója,
A szűz ártatlanságnak,
És nyúge a világnak.
(8. lap)

Leleplezi a sokat emlegetett patriarchális nemesi-paraszti viszonyt is:

A földművesnek tölgyétől
Aradott bőség tetétől
Csömört kapva nézi azt:
Miként izzad a paraszt?

De az ilyen nem sajnálva
Nézi azt, hanem utálva...
Ne várj, hogy légyen atyja.
Jó, ha nem nyomorgatja.
(9. lap)

Az éles kritikát szatirikus hang váltja fel, amikor a nemesi udvarházak életének leírását olvassuk, amelynek csak egy problémája van: a lányok férjhez adása.

A karcagi nótárius társadalmi mondanivalóját még egy megrázó kép is értékessé teszi. A „harmadik fogásban”, mikor a kunsági estet írja le, figyelmét nem a természet szépségei kötik le, hanem a napi robotjuktól elgyötört emberek és állatok:

Nyugszik az ökrök tört nyaka,
Lopaszta már az éjszaka,
Köztük hortyóg a véres
Verejtékkel élt béres.

(71. lap)

Az egész elbeszélésnek talán ez az egyik legegységesebb képe. A költő eljutott a „véres verejtékkel élt” béresek meglátásához.

Hol keresi Uj Péter a megoldást? A múltba fordul, a múltba vetítve ábrázolja pozitív hősét Zádor személyében. Az ő dicsőségre vágyó jellemében, szavartartásában, becületos magatartásában, Ágota hűségében, egyszerű életében állít példát az elkorcsosult nemzedék elé.

A történet tudatos nevelő jellegét a korabeli kritika is észrevette, és így méltatta: „Az ilyen nemzetről méltó volt ifjúságát az atyák ditső tettei által ébreszteni”.⁵⁾

Uj Péter művének értéke abban van, hogy erősítette kortársai történelmi tudását, a múltból példát, követendő mintaképet állít fel, s ilyen módon akarja őket nevelni. A nyelvújítás korában a néphez közelálló formában és nyelvben írt. Ugyanakkor meglátta szűkebb hazája társadalmi életének visszasságait, és aránylag mérsékelten ábrázolta, bírálta azt. Ezek az értékek teszik Uj Péter művét a Nagykunság haladó irodalmi hagyományává.

H. Tóth Imre

JEGYZET

Uj Péter nevének több változata ismeretes: hol Uj, hol Ujj, hol pedig Uy. Az 1828. előtti nagyváradi kiadás címlapján Ujj, az 1828-as kiadásban Ujj, a Liber Scholae Reformatae-ben Uj olvasható. Ebben a zürzavarban eligazítást csak egy eredeti Uj Péter-kézirat adna. Két 1842-ből való levelét őrzik a karcagi levéltárban. Mindkét levelén a következő aláírás olvasható: Uy Péter.

A j hang jelölése a régiségben kétféleképpen történt: vagy y-nal, vagy j-vel. Az y-nal történő írás tradicionálisabb volt, de egyre inkább kiszorította a j használata, s az y csak a családnevekben őrződött meg. Ezért írja Uj Péter nevét y-nal, ami felett két pont jelenti, hogy j értékűnek kell olvasni. A korabeli nyomdai helyesírás és kortársai már y helyett j-t használtak, sőt — a j hang hosszú ejtése miatt — j-j-t is írtak. A Liber Scholae Reformatae helyesen egy j-vel írja a nevét. Az a véleményünk, hogy költőnk nevét két változatban írhatjuk: Uy, ahogyan ő írta; j-vel: Uj, mert y=j; de nem írhatjuk j-j-vel: Ujj.

IRODALOM

1. Szűcs Sándor: A régi Sárrét világa. Bp. 1942. 45. lap.
2. Hazai és Külföldi Tudósítások. 1828. II. 191. lap.
3. Zádor és Ágota 1828. évi kiadásának jegyzetei között.
4. Legutolsó kiadása 1927-ből való. Dr. Szentesi Tóth Kálmán és Kádár Imre adták ki Karcagon.
5. Hazai és Külföldi Tudósítások. 1828. II. 191. lap.